Палахкотіли хрести на горбах, і ген за обрій стелилися дими, дими, дими…

Неслося з краю в вкрай по Волині:

— Ідуть!..

Як стогін. Як зойк.

Опустіли хутори, спорожніли села, на всі засови зачинилися ковані залізом ворота замкових твердинь. Люди знали хижу натуру ворога, знали: пощади не буде. Або полон, або смерть — третього не дано.

— Ідуть!..

Вирушила валка від села. За болото, в ліс дрімучий, у потайну місцину. Все жінки, та діти, та сиві діди. У вузликах нехитрі пожитки, слідом — корови на налигачах.

Хто молодий та дужий, здатний тримати в руках меч, спис чи лук, — усі позаду валки, на відстані. Пильнують, щоб ворог зненацька не наскочив, щоб при потребі загородити нападникам дорогу, відвести вбік, збити з напрямку.

А ворожа кіннота уже на обрії, уже наступає. І немає їй ліку, і не видно краю. Знялася курява бурими стовпами, закрила півнеба, затьмарила сонце.

Від самого видовища такого заплакали діти, заголосили жінки.

І моторошно стало чоловікам.

Збилися чоловіки докупи, молодші на старших дивляться і мовчать, старші очі вбік відводять і теж мовчать. Та й що тут казати, коли ясніше ясного: рятуватися втечею — значить залишати сім’ї на поталу ворогові, до бою ставати — все одно що в прірву головою.

Нарешті знайшовся один — син пастуха, молодецького зросту, сили богатирської. І мовив:

— Хіба у наших мужів немає уже сили в руках? Чи, може, серця затремтіли у тих, хто не раз з рогатиною на ведмедя ходив? На нас із надією дивляться ті, кому зброю тримати несила. Якщо ж побіжимо, то соромно буде нам в очі дітям дивитися!

І всі загули, загомоніли — прокинулися у кожного і гордість, і серце, і розум. І повернули коней супроти ворожої лавини. І закипіла битва жорстока. Ламалися списи, неначе торішня солома, джмелями роїлися стріли пернаті, іскрами бризкали мечі, щерблячись у січі нещадній. Падали воїни на землю з смертельним залізом у серці. І в поле без вершників мчали запінені коні.

Та сила силу ламала. І ось лишився останній захисник краю рідного — син пастуха. Подивився в далину — а там валка ще маячить на виднокрузі: батьки, дружини й діти його загиблих друзів так і не встигли сховатися від чужинських очей. І тепер уже їх нікому, зовсім нікому захистити.

Рвонувся хлопець з останніх сил, в обох руках по мечу затис — свій та щойно пронизаного стрілою побратима — і ступив навстріч ворогові. Сам проти незчисленної раті. І тут сталося нечуване: пощерблені мечі полеглих у січі героїв самі звелися догори і заступили дорогу чужинцям. Побачили таке і скам’яніли від переляку вороги. А потім тікали три дні і три ночі, і більше не ходили на землю волинську походом.

А позубрені мечі так і лишилися на тому місці стриміти угору вістрям. Тільки на зело перетворилися. Подме вітер — шумлять суворо, грізно, застережливо. І назва у зела теж сувора — меч-трава.

Для вчених-ботаніків хоч би якою була легенда про ту чи іншу рослину — це всього лиш легенда. Їм подавай факти. Тим більше, коли мова йде про меч-траву, яка свого часу і так немало загадала ботанікам загадок. Наприклад, чому меч-трава, яка селиться на морських узбережжях, раптом заснувала свої колонії у волинському лісостепу і в так званому Малому Поліссі? Як нижня частина її стебла разом з листками умудряється перезимовувати в тутешніх умовах? Чому ця могутня багаторічна трав’яниста рослина з повзучим кореневищем не тільки не займає нових територій, а й зі старих зараз безслідно зникає?

Та поступово меч-трава відкривала людям свої таїни. Виявилося, що вона примандрувала до нас із далеких-далеких віків теплого третинного періоду. Як свідчать розкопки, колись вона була досить поширеною у Європі. Але змінився клімат, і залишилися тільки дрібненькі острівці цієї рослини, кожен з яких старанно описаний ботаніками.

І те, що більшість із відомих на Україні острівців меч-трави забігли так далеко від моря, — теж закономірність. Адже саме тут у давню давнину проходила берегова лінія Сарматського моря. Багато тисячоліть минуло, як немає цього моря, а меч-трава усе ще вперто тримається його берегів.

…Від Рівного до Тайкур — подати рукою. Тут кінцева зупинка приміського автобуса. Виходимо за село на заплаву невеличкої річечки, і от уже перед нами сіро-зелені півтораметрові зарості. Суцільною стіною. Таємничою суворістю віє від них, якоюсь незвичайністю. Так вирізняється серед привітної лагідності заплави строга краса цієї гості з далекої доби.

Торкаюся долонею до мечоподібного листка — відчуваю, як гострі зазубрини врізаються в шкіру. Хочу уявити хоч якось вигляд цієї місцини в один з днів третинного періоду. Адже тоді теж була оця земля, сяяло над нею це ж сонце, голубіло небо…

Знаю: було! І все ж уявити не можу. Натомість малюється нереальне: назустріч ворогам ступає останній оборонець, а за ним підводяться сторч пощерблені у бою мечі полеглих побратимів…